

Rotondekerk te Terband

Bant, Catryp, Catryper klooster en Steenkerck

Het dorp Terband is in de middeleeuwen ontstaan in het gebied ten noorden van het tegenwoordige Heerenveen. Terband behoorde tot de grietenij Ængwirden en de latere gemeente van dezelfde naam. Tot Ængwirden behoorden ook de noordoostelijk gelegen streekdorpen Luinjeberd, Tjalleberd en Gersloot. Terband is het meest zuidelijke dorp. Deze dorpen vonden hun oorsprong in een veengebied, waar op bescheiden schaal aan veeteelt werd gedaan. Daar lag ook het dorp 'Catryp'. Op een bisschoppelijke lijst uit 1315 worden 'Oldakatryp' en 'Bant' als kerkdorpen genoemd. Waarschijnlijk was Catryp door de toenemende wateroverlast in het gebied ontvolkt geraakt. Men zal zijn heil hebben gezocht in zuidelijke richting binnen dezelfde verkavelingsstrook, op hoger gelegen grond. Er ontstond daar een uitbuurt bij de voormalige leidijk die het water tegenhield. Zo ontstond 'Nijecatryp' oftewel 'Bant', waar een kerk werd gebouwd. Na 1400 verdween de kerk van Catryp en is besloten tot het samenvoegen van beide dorpen tot één parochie, die aanvankelijk 'Catryp ende Bant' werd genoemd. 'Bant' betekent 'streek'. Latere benamingen van het dorp zijn 'Opperbant' (op de streek), 'Katrynbant' en 'Cathrynebandt'. Deze laatste aanduidingen kunnen te maken hebben met een patroonheilige, St. Catharina, maar helemaal zeker is dat niet. Sinds het midden van de negentiende eeuw schrijft men overwegend Terband. Geconcludeerd kan worden dat de kerk van Terband in de middeleeuwen de opvolger is geworden van die van Catryp. Kerkverplaatsingen naar hogere gronden als gevolg van opkomend water zijn in die tijd ook het geval geweest in de andere dorpen van Ængwirden.

Al voor 1300 was er bij Catryp door de cisterciënser abdij Oldeklooster onder Hartwerd een klein nonnenklooster gesticht. Dat stelde zich naderhand onder de hoede van het zogenaamde Convent van Nes bij Akkrum, een Commanderie van de Duitse Orde. De veelvuldig voorkomende overstromingen in het veen bezorgden de kloosterzusters veel overlast. Ze moesten hun onderkomen na verloop van tijd verlaten en weken vermoedelijk uit naar Nes. Het terrein lag er in 1400 verlaten bij en de kerk werd niet meer bediend. Aangenomen wordt dat niet lang daarna een nieuw klooster is gebouwd in een hoger gelegen, bosrijk gebied onder Luinjeberd, dat eigendom was van de Commanderie. Het verdwenen klooster lag dan wel dichtbij Catryp, maar in de ten oosten daarvan gelegen verkavelingsstrook, die tot het dorpsgebied van Luinjeberd behoorde. Het nieuwe klooster kreeg de naam 'Mariënbos', vermoedelijk omdat het Nesser convent gewijd was aan Maria. De kerk werd van steen opgetrokken, hetgeen bijzonder was voor deze arme streek. Het

klooster werd dan naast 'Mariënbos' ook wel 'Steenkercke' genoemd. Ook dit klooster was geen lang leven beschoren, omdat de kloostergebouwen al in 1491 waren verdwenen. Maar de kloosterkerk bleef bestaan. Pogingen om aan de stenen kerk en het terrein een nieuwe bestemming te geven voor een aantal kloosterzusters uit Oudeschoot liepen eveneens op niets uit. Ten slotte werd de kloosterkerk in 1518 tot parochiekerk van Luinjeberd bestemd.

Vroegere kerken

Een eerste kerkje in Bant zal een eenvoudig gebouwtje zijn geweest, vermoedelijk opgetrokken van hout en riet, materiaal dat in het gebied voorhanden was. In 1638 stond er een stenen kerk, die in zeer slechte staat verkeerde. Het gebouw, dat toen zeer oud werd genoemd, kon zonder levensgevaar niet meer voor de eredienst worden gebruikt. Er werd daarom besloten een nieuwe kerk te bouwen op dezelfde plek. Tevens zou een nieuwe school worden gebouwd en het kerkhof worden uitgebreid. De ingezetenen die land bezaten werden extra belast om de kosten te dekken, terwijl andere vooraanstaande personen en de grietman Johannes Crack, die uit een familie stamde die rijk was geworden door grootschalige verveningen, bijdragen ineens beschikbaar stelden. De grietman bezat een groot deel van Ængwirden in eigendom. Het bestek van de nieuwe kerk is bewaard gebleven en verschaft veel informatie. Het gebouw werd ongeveer 21 meter lang, bijna 7 meter breed en ruim 6,5 meter hoog. Een kerk van behoorlijke afmetingen dus. Van het afbraakmateriaal van de vorige kerk werden de stenen hergebruikt. In de zuidmuur kwamen vier ramen en in de noordmuur één. De hoofdingang kwam aan de westkant met daarboven een klein rond raam. Aan de noordkant was ook nog een deur. De oostzijde kreeg een driezijdige sluiting. Het dak werd door leien gedekt. In de muur werd een gebeeldhouwde steen aangebracht met het wapen, de naam en de functie van Johannes Crack. De Staten en het Hof van Friesland schonken gebrandschilderde glazen. Het interieur van de kerk werd voorzien van banken en een preekstoel met doophek. In 1661 kreeg de kerk een orgel, gebouwd door de vooraanstaande orgelbouwers Bader. Een dorpskerk met een orgel was in die tijd in die streek een opvallende bijzonderheid. De kerk van Terband had al met al heel wat meer aanzien dan de kerkjes in de omgeving. Het gebouw was voor grietman Crack ook min of meer een prestigezaak. Dat had te maken met de opkomst van de nieuwe plaats Heerenveen, waar zich door de verveningen na 1600 steeds meer mensen vestigden en dat steeds belangrijker en welvarender werd. Er was daar behoefte aan een nieuwe kerk. Heerenveen lag op het grondgebied van de grietenijen Ængwirden en Schoterland en de beide grietmannen, Crack en zijn collega Oenema, konden het niet eens worden over de locatie van de kerk. Uiteindelijk moest grietman Crack het na veel getouwtrek verliezen en op het grondgebied van Schoterland werd in 1637 een nieuwe, grote en aanzienlijke kerk gebouwd. Uiteraard wilde Crack niet in Heerenveen ter kerke gaan en dus deed hij zijn invloed gelden om van de kerk van Terband 'zijn' kerk te maken. Vandaar ook zijn inspanningen om die kerk allure en aanzien te geven. Kosten noch moeite werden door hem gespaard. Zo liet hij in 1649 nog een torentje op de kerk bouwen. Dat gebeurde door de bouwmeester Jan Jacobsen Groot uit Edam, die in 1648-1649 werkte aan zijn nieuwe grietmanswoning Crackstate in Heerenveen. Het torentje viel echter niet zo goed uit, er was veel lekkage. In 1651 werd het euvel door Groot verholpen. Aan grietman Crack werd als dank voor zijn vele bemoeienissen het hele koorgedeelte van de kerk tot aan het doophek voor eeuwig als grafstede ter beschikking gesteld. Zowel Johannes Crack (1600 - 1652) als zijn echtgenote Ansk van Lycklama (1614 - 1667) werden er begraven en hun grafzerk is nog altijd aanwezig in de tegenwoordige kerk.

In 1743 werd de kerk vernieuwd, waarover verder weinig bekend is. Wel was er in 1767 al weer herstel nodig.

De tegenwoordige kerk

Het oude kerkgebouw verkeerde omstreeks 1840 in een vervallen toestand. Er werd uitgebreid overlegd of de kerk grondig moest worden gerestaureerd of dat nieuwbouw zou moeten plaatsvinden. In 1843 werd besloten om de oude kerk af te breken en een nieuwe te bouwen. Op 8 mei 1843 vond de aanbesteding plaats. Als architect werd aangetrokken Thomas Adrianus Romein (1811 - 1881) uit Leeuwarden. Deze is door zijn ontwerpen voor het neoclassicisme in de negentiende eeuw in Friesland beeldbepalend geweest. Het neoclassicisme stoelt oorspronkelijk op de Romeinse bouwkunst van de eerste eeuw v. Chr. tot het einde van de vierde eeuw. Een van de voornaamste eisen waaraan een neoclassicistisch bouwwerk moest voldoen was de symmetrie. Verder werden rondbogen en zuilen of pilasters met kapitelen en een fronton toegepast. In de eerste helft van de negentiende eeuw berustte de verantwoordelijkheid voor de bouw van nieuwe kerken bij de ministeries van Binnenlandse Zaken en Openbare Werken en Waterstaat. In de praktijk betekende dat dat ingenieurs van Waterstaat ontwerpen maakten voor de bouw of verbouw van kerken, veelal in neoclassicistische stijl. Vandaar de naam 'waterstaatskerken'. Romein was een vrij consequente navolger van de stijlkenmerken van het neoclassicisme. Hij heeft een flink aantal nieuwbouwprojecten, waaronder enkele kerken, en verbouwingen op zijn naam staan. In hetzelfde jaar dat hij het ontwerp maakte voor de kerk van Terband werd hij benoemd tot stadsarchitect van Leeuwarden. Zijn meest bekende bouwproject is misschien wel het Paleis van Justitie op het Zaailand in Leeuwarden, dat doorgaat voor een van de gaafste neoclassicistische gebouwen van Nederland.

De kerk van Terband is karakteristiek voor Romein en vertoont ook overeenkomsten met andere door hem ontworpen kerken. Het werk werd uitgevoerd door N.G. Schotanus, Mr. Timmermand te Woudsend. Opvallend is de gepleisterde blokvormige voorbouw. De voorgevel heeft drie gekoppelde, geprofileerde rondboognissen, die steunen op pilasters. Boven de nissen bevinden zich drie verdiepte rechthoekige vlakken die het bouwjaar 1843 vermelden, met daartussen een herinnering aan de toenmalige kerkbestuurders en de eerstesteelegging op 10 juli 1843. De gevel wordt afgesloten door een driehoekig fronton, waarbinnen een rondboogvenstertje. Onder het fronton wordt de bijbeltekst uit Lucas 11, vers 28 vermeld. De voorbouw wordt bekroond met een torentje, bestaande uit een vierkante houten onderbouw, die in elke wand een rond raam heeft, en daarboven een open lantaarn met een spitsje met kruis, waarop als windvaan een zandloper. De zijkanten van de voorbouw zijn eveneens versierd met een rondboognis.

De muren van het schip zijn sober uitgevoerd en gemetseld van gele baksteen. Onder de waterlijst zijn oude Friese geeltjes toegepast, waarschijnlijk afkomstig van de vorige kerk. Zowel in de zuid- als de noordmuur staan drie rondboogramen en in de driezijdige sluiting twee ramen. De ramen zijn opgenomen in verdiepte, geprofileerde rondboognissen. Op het uiteinde van het dak staat een haan als windvaan.

De kerk heeft zowel wat het exterieur als het interieur betreft in 1985 een restauratie ondergaan, die een conserverend karakter had en waarbij zoveel mogelijk is getracht de oorspronkelijke kleurstelling terug te brengen.

Het interieur van de kerk is een toonbeeld van stijl en eenvoud, geheel passend binnen de context van het neoclassicistische concept. De kleuren, de ramen, die de kerk tot een lichte, feestelijke lichte ruimte maken, het stucwerk en het meubilair met het doophek vormen een monumentaal, harmonisch geheel.

De grafzerken in de vloer zijn nog afkomstig uit de vorige kerk. Vooral vallen op de grote, rijk beeldhouwde zerk van grietman Johannes Crack († 1652) en van zijn vrouw Ansk van Lycklama († 1667) en de zerk van de grietmansfamilie Van Bouricius uit de 18de eeuw, eveneens rijk versierd.

De eikenhouten preekstoel, die dateert uit de tweede helft van de zeventiende eeuw, heeft ook nog in de vorige kerk dienst gedaan. De kuip van de preekstoel, het ruggeschot en het klankbord zijn in 2013-2014 van de gele verflaag ontdaan en vertonen zich dus nu weer in hun oorspronkelijke gedaante. De toogpanelen op de kuip zijn versierd met gecanneleerde pilasters en een gesneden rondboog. De panelen worden gescheiden door gecanneleerde halfzuilen met Ionische kapitelen.

De zuiltjes aan weerszijden van de rondboogversiering op het ruggeschot zijn rijk versierd met hoog gekwalificeerd houtsnijwerk (zogenaamde kwabornamenten) in Hollandse classicistische stijl.

De twee grote metalen lampen zijn in 1989 aangebracht en zijn afkomstig uit de voormalige Westerkerk in Groningen. Deze kerk en ook de lampen waren ontworpen door de architect Tjeerd Kuipers.

Het door de orgelbouwers Bader in 1661 in de vorige kerk gebouwde orgel werd in 1844 herplaatst in de nieuwe kerk. Het werd in 1887 vervangen door een geheel nieuw orgel, dat gebouwd werd door L. van Dam en Zonen uit Leeuwarden. Het is in 2003 gerestaureerd door Orgelmakerij Bakker & Timmenga uit Leeuwarden, waarbij het de oorspronkelijke mahonie-imitatie kleur kreeg. Het instrument heeft de volgende dispositie:

Bourdon 16' (discant), Prestant 8', Holpijp 8', Violon 8', Octaaf 4', Roerfluit 4', Octaaf 2', Cornet 3 sterk (discant), Trompet 8' (bas/discant).

Pedaal aangehangen.

Manuaalomvang: C - g³.

Pedaalomvang: C - g.

De kerk van Terband is tot 1965 gebruikt voor de erediensten van de plaatselijke hervormde gemeente. In 1975 heeft de Stichting Alde Fryske Tsjerken de kerk in eigendom overgenomen. Gelegen bij de vroegere verkeersrotonde bij Heerenveen werd de kerk Rotondekerk genoemd. De plaatselijke commissie organiseert allerlei culturele activiteiten in het gebouw en er worden in hoofdzaak in de zomermaanden diensten gehouden met een laagdrempelig karakter. De kerk is een officiële trouwlocatie van de gemeente Heerenveen en wordt ook voor trouw- en rouwdiensten gebruikt.

In 1315 werd voor het eerst melding gemaakt van een kerk in 'Bant'. Het tegenwoordige Terband viert in 2015 zijn zevenhonderdjarig bestaan als kerkdorp.

Adres Rotondekerk: Pastorielaan 12, 8449 BE Terband

maart 2015

T.E. van Popta

Literatuur:

- documentatiemateriaal vriendelijk beschikbaar gesteld door de Plaatselijke Commissie Terband, de Stichting Alde Fryske Tsjerken en de heer S. ten Hoeve te Nijland;
- publicatie Stichting Alde Fryske Tsjerken nr. 43, december 1991;
- Yedema, G., Neoclassicisme in Friesland / Monument van de Maand, jaargang 7, deel 1, Leeuwarden 1992;
- Stichting Streekboek Ængwirden, Vier dorpen één streek, november 2003;
- Jongepier, Jan, Vijf eeuwen Friese orgelbouw, Leeuwarden 2004.